שנתי

מאסף תורני

חוברת א'

בטאון ישיבת שעלבים

וכי אומרים לו לאדם „חטא כדי שיזכה חברך"?!

נחלקו הראושנים בגדר חיובו של הפרט לחטוא
א) למען הרבים. ב) למען היחיד.

החיוב לחטוא למען הרבים.

א. מסכת גיטין ל"ח:, מסכת ברכות מ"ז:

מעשה בר' אליעזר שנכנס לבית־הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה... והא אמר ר' יהודה כל השחרר עבדו עובר בעשה שנאמר „לעולם בהם תעבודו וכו' "... מצוה דרבים שאני.

ב. מסכת גיטין מ"ט.

ההיא אמתא דהות בפומבדיתא דהוו קא מעבדי בה אינשי (רבים) איסורא. אמר אביי: אי לאו דאמר ר' יהודה אמר שמואל כל המשחרר עבדו עובר בעשה (דלעולם בהם תעבודו) הות כייפינן ליה למריה וכתיב לה גיטא דחרותא. רבינא אמר: כי הא מודה ר' יהודה משום מילתא דאיסורא.

התוספות במסכת שבת דף ד. ד"ה „וכי" ולגבי ההיא אמתא... ודומיא דאנוסין והוי נמי כמצוה של רבים.

הרשב"א שם: „לא אמרינן חטא... חוץ להציל רבים ממכשול או משום קיום מצוה דרבים אפילו היכא דפשעו בדבר וגרמו לעצמן.

התוספות תרצו שני תרוצים מדוע כאן אומרים לאדם חטא. א) אנוסים. ב) רבים. הרשב"א. לעומתם, אינו מזכיר את סיבת „אנוסין" אלא רבים. יתר על כן הוא מתיר לעבור למען הרבים. אפילו פשעו.

ויש לברר מצד מה התיר הרשב"א לעבור למען הרבים אפילו במקרה שפשעו. מאידך, מדוע התוספות הוזקקו להביא את תירוצם „ודומיא לאנוסין"?

הרב שאול ישראלי: (התורה והמדינה דף פ"ו) נראה שהרשב"א סבר שמצוה דרבים היינו מגדר „עת לעשות לה' הפרו תורתיך" (ברכות נ"ד.) כגון: אליהו בהר־הכרמל שעבר איסור הקרבה בבמה למען ישראל. (וכן רבי בהביאו על כתב את התורה שבעל פה למען ישראל) ומטעם זה התיר הרשב"א לעבור למען הרבים, אפילו פשעו, שבכל שהכשלון גדול יותר אצל הרבים, יש בו יותר משום „עת לעשות" כבמקרים הנ"ל (אליהו ורבי) ולכן לא הוצרך להזכיר סיבת „אנוסין", מה שאין כן ביחיד נגד יחיד אין אומרים לאדם חטא אפילו בכדי שיזכה חברו במצוה רבא. התוספות תפסו את מצוה דרבים מצד „השבת אבדה". ביחיד — כשהיה בטל מן הסלע פטור מלהשיב (ב"מ ל:) דשלו קודם. וכן הדין בעבירה — אינו מחייב לעבור (להפסיד) למען חברו.

אך הגמרא הבינה שמצוה דרבים מכריעה את הכף, כלומר: אמנם בממון שייכת הסברה שלא לחייב אדם להפסיד פרוטה אחת למען חברו, מה שאין כן בעבירה —

מאחר שמצד הדין מוכרע ומוטב שיעבור, שוב אין בזה עבירה כלל כיון שברשות עושה, ממילא לא שייך „מפסיד".

וכן מצינו ביומא (דף פ"ו:) „חלל עליו שבת אחת שישמור שבתות הרבה". והערוך מוכיח מלשון הגמרא „שישמור שבתות הרבה" על כרחך אינו פושע אלא אנוס שאם לא כן מנין הבטחון „שישמור שבתות הרבה"?!

ולפי זה יובן גם חילוק התוספות לשיטתם זו, בין שפשע ללא פשע כיון שהוא גדר השבת אבידה, ומצד לימוד הכתוב „חלל עליו שבת אחת" יש לומר שע"כ לא למדנו דין זה אלא באופן שלא בא הדבר על ידי פשיעתו (אפשר להעזר בדיוק „הערוך") מה שאין כן כשהוא עצמו גרם לזה והיה יכול לשמור שבתות הרבה גם שלא על ידי חילול שבת של חברו — בזה לא למדנו.

ויובנו בזה יפה שני התירוצים של התוספות לגבי ההיא אמתא, דתירוץ אחד אמרו מצד שכאנוסים נחשבים, היינו אם נקוט שאין הבדל בין מצוה דרבים למצוה דיחיד, רק בין מצוה רבא למצוה זוטא (ומצוה דרבים — למצוה רבא תחשב) כי אז יש להטיל תנאי גם במצוה דרבים שלא יהיה על ידי פשיעה. מה שאין כן לתירוץ ב' שהעיקר הוא מצד מצוה דרבים, היינו משום „עת לעשות לה'" וכו', שזה שייך כשהמדובר על החזרת רבים למוטב ותקנת השבים, אז גם אם נחשיבם לפושעים, מכל־מקום הותר לחטוא כדי להצילם מצד „עת לעשות לה'" (תירוץ זה כרשב"א).

החויב לחטוא למען היחיד

א. מסכת עירובין ל"ב.

„האומר לחברו צא ומלא לך כלכלה זו תאנים מתאנתי.. בחבר אוכל ואינו צריך לעשר דברי רבי... מוטב שיחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף ולא יאכילו עמי־הארץ טבלים" ע"כ.

משמע מכאן, שאדם הגורם לחברו לחטוא (להאכילו טבל) חייב לעבור על איסור קל (לעשר שלא מן המוקף) שלא יבוא חברו לידי איסור חמור (אכילת טבל ולהתחייב בכרת). אך רש"י במקום אומר: „דהואיל ופירי דידיה הוא עליה דידיה רמי וחייש ללפני עור לא תתן מכשול" ולפי דבריו אין ללמוד פה בדין „חטא כדי שיזכה חברך" שהרי כאן חייבה הגמרא לחטוא שלא יעבור הוא ב„לפני עור".

ב. מסכת שבת ד.

„גופא, בעי ר' ביבי בר אביי הדביק פת בתנור, התירו לו לרדותה קודם שיבוא לידי חיוב חטאת או לא?... אמר ר' שילא: לעולם בשוגג ולמאן התירו? לאחרים (לרדותה עבורו שלא יבוא לידי חיוב חטאת). אמר ליה ר' ששת, וכי אומרים לו לאדם, חטא כדי שיזכה חברך?! ע"כ.

בפירוש ר"ח במקום בשם ה„יש אומרים" נאמר שרדיית הפת בעודה עיסה קודם שיקרמו פניה היא מלאכה גמורה כמו „לש" וזה מדאורייתא, וממילא מסקנתם — שרק איסור דאורייתא אסרה הגמרא לאחרים לעבור עבורו אך אולי איסור דרבנן אמרינן „חטא כדי שיזכה חברך". אך לדעת רוב הראשונים, רדיית הפת הינה שבות דרבנן בלבד, ובכל זאת הגמרא אסרה לאחרים לעבור עבורו. משמע שאף על שבות דרבנן לא התירו לעבור למען חברו אף לא על מנת להצילו מאיסור חמור של אפיה בשבת.

הריטב"א בעירובין דייק מלשון הגמרא בשבת: „אין אומרים לו לאדם חטא" שאין לומר לו, אך אם רוצה עושה מעצמו (ואין זה נראה מדעת שאר הראשונים).

ג. בבא־בתרא דף י"ג.

מי שחציו עבד וחציו בן־חורין... כופין את רבו ועושין אותו בן־חורין וכותבין שטר על דמיו.

התוספות לשיטתם שבחציו עבד וחציו בן־חורין חלה מצות „לעולם בהם תעבודו". מסיקים מגמרא זו שבגלל מצות רבא (שבת — נקוד בסגול) אומרים לאדם חטא, כלומר: שישחרר עבדו ובזה יעבור על „לעולם בהם תעבודו" על מנת שחברו יקיים שבת. אך הרשב"א לשיטתו הסובר שלא שייך בחציו בן־חורין „לעולם בהם תעבודו", הרי לא נאמר כאן הדין של חטא כדי שיזכה חברך, שהרי לדעתו אין כאן חטא וממילא אינו מדייק את דיוק התוספות ואוסר לעבור אפילו לא על מנת שיזכה חברך במצוה רבא. ופרט לדין רבים — אין אומרים לאדם" חטא כדי שיזכה חברך".

בעצם דינו זה של הרשב"א ש„בחציו עבד וחציו בן־חורין" לא חלה מצות „לעולם בהם תעבודו" נתקשו האחרונים, שהרי במסכת גיטין ל"ח. משמע ש„בחצי שפחה וחצי בת־חורין" חלה מצות „לעולם בהם תעבודו"!

נאמרו בזה מספר תירוצים.

תרוצו של בעל „מאמר מרדכי" (ט"ז:) (נזכר ב„תורה תמימה ויקרא כ"ה מ"ו) בהסתמך על הגמרא בב"מ ע"ג: „רב סעורם אחוה דרבא הוה תקיף אינשי (יהודים) דלא מעלו (שלא נתנו מס גולגולת למלך) ומעייל להו בגוהרקא (עגלה) דרבא. אמר ליה רבא שפיר קא עבדתא דתנינא: „ראית לאדם שאינו נוהג כשורה, מנין שאתה רשאי להשתעבד בו? תלמוד לומר „לעולם בהם תעבודו ובאחיכם בני־ישראל". יכול אפילו נוהג כשורה? תלמוד לומר „ובאחיכם בני־ישראל איש באחיו". מכאן משמע, אפילו בן־חורין שנוהג שלא כשורה, חלה עליו מצות „לעולם בהם תעבודו". ולפי זה מיושב הרשב"א. באמת הן בחצי עבד וחצי בן־חורין והן בחציה שפחה וחציה בת־חורין לא חלה מצות „לעולם בהם תעבודו" משם צד חירות שבהם — כדברי הרשב"א.

אך לגבי אותה חציה שפחה וחציה בת־חורין בגיטין, כיון שנהגה שלא כשורה בזה שהפקירה את עצמה, חל עליה „לעולם בהם תעבודו" כדין בן־חורין.

תרוצו של ה„חזון יחזקאל" (שבת ד.)

לאור ההלכה שאיש חייב ב„פרו ורבו" ולא אשה, הרי חציו בן־חורין — צידו זה חייב ב„פרו ורבו", והוא אינו יכול לקיימה אלא אם כן רבו עושה אותו בן־חורין, ומשום כך בית־דין אינם מניחים את רבו לעבוד בו, ממילא אין בו משום „לעולם בהם תעבודו"!

אך בחציה שפחה (וחציה בת־חורין) לא חל עליה מצות פריה ורביה, ממילא אין סיבה שבית־דין ימנע מרבה לעבוד בה, ולכן שייך בה „לעולם בהם תעבודו". ומפשט דבריו של ה„חזון יחזקאל", לכאורה משמע שלמעשה הרשב"א והתוספות אינם חולקים שהרי גם התוספות בבבא־בתרא דף י"ג. סוברים כיון שאין חציו עבד יכול לקיים שבת, רבו עושה אותו בן־חורין.

אך כנראה שבכל זאת יש להבחין בין שתי דעות אלו. התוספות סברו שאמנם על חציו עבד וחציו בן־חורין חלה מצות „לעולם בהם תעבודו", אך מאחר שצד ה„בן־חורין" שבו חייב ב„פרו ורבו", ואינו יכול לקיימה בגלל שחציו עבד —

כופין את רבו ועושה אותו בן־חורין. אך הרשב"א הבין אחרת: חציו עבד וחציו בן־חורין פטור מ„פרו ורבו" כיון שבמצבו זה אינו יכול לנצל את מלוא צד ה„בן־חורין" שבו כיון שאינו יכול לקיים „פרו ורבו", ורבו לעומתו מנצל את מלוא צד העבדות שבו, וכיון שחלוקה בצורה זו אינה הוגנת ביסודה, הרי מעיקרא לא חל עליו צד השעבוד, ולכן אמר הרשב"א שלא שייך בחציו עבד וחציו בן־חורין. מצות „לעולם בהם תעבודו", בעוד שלתוספות כן שייך אלא שפטרו אותו אחר כך. ועתה מובן מדוע בחציה שפחה וחציה בת־חורין כן שייך „לעולם בהם תעבודו", כיון שהיא מנצלת את מלוא החירות שלה כשם שהאדון מנצל את מלוא צד העבדות שבה, וממילא החלוקה צודקת ואין סיבה להפקיע מרבה את זכות השעבוד.

תרוץ הרב שאול ישראלי (התורה והמדינה דף פ"ה).

מה שנאמר „לעולם בהם תעבודו" אין הכוונה מצד העבד עצמו, דאין העבד קיים לעולם, (ו„לעולם זה שנאמר בעבד כנעני, הרי אין הכוונה לעולמו של יובל אלא לעולם של ממש) אלא הכוונה מצד ולדותיו וולדי וולדותיו — עד סוף כל הדורות, כיון שמסר לו שפחה והולדות לאדון. ועל כן בחצי בן־חורין, כיון שאין רבו יכול למסור לו שפחה שהרי אסור בה מצד חירות שבו, ממילא לא שייך בו „לעולם בהם תעבודו" על כן אין בו מצות עשה זו כלל. אך חציה שפחה וחציה בת־חורין שיכולה להלקח לעבד עברי... אם כן אין בזה עיכוב.

פיכום הדעות

א. ברבים — לכולי עלמא אמרינן „חטא". לרשב"א — אף בפשיעה. לתוספות — דוקא לא בפשיעה. (גיטין).

ב. אם הוא גרם לחברו לחטוא — לכולי עלמא אמרינן „חטא אתה" (עירובין). (לפי רש"י שם משום לפני עור).

ג. אם חברו עבר שלא באונס אלא בפשיעה ואף בשוגג — לכולי עלמא לא אמרינן „חטא";

ד. לתוספות — בכל זאת יתירו במצוה רבה, ואף אם עבר שלא באונס. לרשב"א — לא אומרים בכל אופן.

ספק הלכה

שלחן־ערוך ש"ו סעיף ד': „מי ששלחו לו שהוציאו בתו בשבת להוציאה מכלל ישראל מצוה לשום פעמיו להשתדל בהצלתה, ויצא אפילו חוץ לג' פרסאות ואי לא בעי, כייפינן ליה".

(שלחן־ערוך הרב כתב: „אפילו אם הוא ספק אם ישיבנה, ואפילו אם היא קטנה שאינה מחוייבת במצוות, והוא הדין אם אינה בתו").

הרמ"א מציין במקום, עיין לקמן סימן שכ"ח סעיף י' וזה לשונו שם: „מי שרוצין לאונסו שיעבור עבירה גדולה, אין מחללין עליו את השבת להצילו".

הב"ח, הט"ז וה„מגן־אברהם" עמדו על הסתירה, לכאורה בין ה„מחבר" לרמ"א. (זמה שהרמ"א מציין לעיין משמע שאינם חולקים, ושני הדינים להלכה).

הב"ח: „נראה לענ"ד דעתי לישב דכשחוששין שיפחידוה להמר והיא לא פשעה (סימן ש"ו) מותר לחלל השבת כדי להצילה מעוון עבודת גילולים, דמצוה רבה שאני, דבזה אנו רואים כדעת התוספות ודלא כהרשב"א. אבל כשרוצין לאונסו שיעבור עברה

(סימן שכ"ח) כיון דאין זה עבירה, דאונס רחמנא פטריה... דבזו אנו רואים דברי הרשב"א להחמיר". עד כאן לשונו.

הט"ז: „צריך לומר דשאני הכא שרוצין להמירה ותשאר מומרת לעולם. אחר־כך הכריע בזה התוספות דיש להצילה בחילול שבת דזה עדיף מפיקוח־נפש. מה שאין כן לקמן (שכ"ח) שיעשה פעם אחת באונס כיון דאונס רחמנא פטריה, ואחר כך אין חשש, לא יחלל שבת בשביל הצלה זו. כך נראה לי נכון. „עד כאן לשונו.

הרב ישראלי בהלכות קואליציה תורה ומדינה דף פ"ח

דברי הב"ח והט"ז משלימים זה את זה לדעה אחת.

המקרה בסימן שכ"ח (מי שרוצים לאונסו) מוגדר כאונס.

המקרה ב־ש"ו (שהוציאו בתו בשבת) לא מוזכר שדוקא באונס.

„פושעת" ודאי אינה, גם התוספות מודים שבפשיעת היחיד לא אומרים בשום אופן „חטא", ולכן נראה שהמצב הוא שיצאה מכלל אונס ולכלל „פשיעה" לא הגיעה, שאמנם תחילה באונס אך במשך הזמן עלול להמשך לרצון (ואין בזה פשיעה גמורה).

הט"ז רואה ב־ש"ו דין פקוח־נפש וכנראה כוונתו „נפש" ממש, שהרי תמיר דתה ובזה תאבד נפשה. ובמקרה זה נפסק כהתוספות שבמצוה רבא אמרינן „חטא". הרשב"א בכי האי גוונא יחלוק, שאינו סובר שבמצוה רבא אמרינן „חטא". והמקרה ב־שכ"ח שאנסו אותו לעבור פעם אחת — אין איבוד הנפש שהרי אנסוהו לעבור פעם אחת בלבד, אך עדיין זה בגדר מצוה רבא. והתוספות גם במקרה זה אומרים „חטא". ולא נפסק להלכה כמותם אלא כהרשב"א המחמיר.

ויש עדיין לברר מה ראו הפוסקים לפסוק פעם כהתוספות ופעם כהרשב"א? ויש לומר: בעצם נפסק להלכה כהרשב"א המחמיר, ובזה מובן מדוע בההיא שאנסוהו לעבור עבירה פעם אחת שאין יוצאים עליו, אך במקרה שהוציאו בתו בשבת להמירה כיון שהתוספות ראו בזה מקרה בגדר פקוח־נפש, אף על פי שהרשב"א חולק בזה, (עיין במקום במה תולה מחלוקתם) הוכרע כהתוספות משום ספק פקוח־נפש להקל.

„אגרות־משה", אורח חיים דף קע"ח־קע"ט־ק"פ.

הסברו של ה„אגרות־משה על הב"ח והט"ז שונה מהדרך דלעיל.

מוכח מפסחים דף ס"ט, שהתוספות סוברים שכרת היינו בגדר פקוח־נפש. ומהרשב"א (ב„בית־יוסף במקום) — בזה שלא התיר בההיא שהוציאו בתו בשבת לחלל עבורה, אף על פי שתתחייב כרת, משמע שלא ראה זאת בגדר פקוח־נפש.

ונראה שלעצם הדין „חטא כדי שיזכה חברך" נפסק כהרשב"א להחמיר, אך לענין אם שייך פקוח־נפש בכרת, נפסק כהתוספות. (והסברה מדוע נפסק באחד כהרשב"א ובשני כהתוספות, אפשר להשתמש בסברתו של הרב ישראלי דלעיל משום ספק פקוח־נפש הכריע כהתוספות בשאלה אם כרת זה פקוח־נפש).

ובזה תובן ההכרעה להלכה: בההיא שהוציאו בתו (ש"ו), כיון שיש בזה כרת, ולפי התוספות הוא בגדר פקוח־נפש אפילו נסבור כהרשב"א לענין „חטא כדי שיזכה חברך", הרי בפקוח־נפש יותר לעבור. ובההיא דאנסוהו לעבור (שכ"ח) שאין בזה כרת, וגם לתוספות אין בזה פקוח־נפש, כיון שפסקנו כהרשב"א נאסור לעבור. אך ה„אגרות־משה" דוחה פירושו זה כיון שה"בית־יוסף" נימק את הפסק של ההיא ששלחו להצילה (ש"ו) שהוא איסור זוטא לגבי שאר הימים, והרי אילו סבר כהתוספות שכרת הינו בגדר

פקוח־נפש, לא היה נזקק לתירוץ שזה איסור זוטא. ובזה נדחית הנחתנו היסודית להסבר המחלוקת שה„מחבר" סבר כהתוספות בענין כרת, שהרי מוכח לא כך.

וקושיתו של ה„אגרות־משה" על שיטתו קשה גם על שיטת הרב ישראלי דלעיל, שהרי ה„בית־יוסף" לא נימק את דעתו מצד פקוח־נפש שיש בעבודה זרה כפי שהרב ישראלי רצה לומר, אלא נימק זאת באיסור זוטא לעומת איסור רבא.

ה„מגן־אברהם" חולק על דרכם של הב"ח והט"ז וזה לשונו: „ולא נראה כמו שכתבו, דאדרבא, כשאונסים אותו אומרים לאדם חטא בשבילו". דרכו שונה בישוב הסתירה (לכאורה) בהלכה. „דלגבי שלא תמר ותעביד כל ימיה חלול שבת, הוי זה איסורא זוטא דמוטב לחלל שבת אחת כדי שתשמור שבתות הרבה (בית־יוסף). ואם כן אם רוצים לאונסה לעבירה אחרת, אפילו לעבוד עבודת אלילים פעם אחת — אין מחללים עליה שבת דאורייתא, דמחלל שבת כעובד עבודת אלילים..." עד כאן לשונו.

הרב שאול ישראלי (שם)

ה„מגן־אברהם" הבין שנפסק בשני המקרים כהתוספות, כלומר: התירו לרבים לעבור במצוה רבא. במקרה שהוציאו בתו להמירה (ש"ו) חילול שבת הינו עבירה זוטא לעומת שמירת השבת וכל התורה כל ימי חייה, אך במקרה שאנסוהו לעבור, הרי חילול השבת אינו איסור זוטא גם לעומת עבודת אלילים חד פעמית, „דמחלל שבת כעובד כוכבים כדאיתא בעירובין ס"ט: ולכן לא התירו לעבור עבורו. (וכך גם הגר"א מציין במקום, שנפסקה הלכה כהתוספות בשני התירוצים) לפי הבנת זו בדברי ה„מגן־אברהם", אין מקום להבחין בהבחנת הב"ח שב־ש"ו לא הוזכר „נאנסה" ואילו ב־שכ"ח כן הוזכר.

ה„אגרות־משה" בדרכו הוא בהבנת דברי ה„מגן־אברהם", יש מקום גם להבחנה זו. אכן לפי ה„מגן־אברהם" נפסק כהתוספות בשני המקרים. המקרה ב־ש"ו ב„היא שהוציאו בתו בשבת להמירה" מוסבר כדלעיל, כלומר: חילול שבת הינו עבירה זוטא לעומת קיום התורה, אך ב„הוא שאנסוהו לעבודת אלילים פעם אחת" כיון שזה נעשה באונס, אפילו עבירה קלה שבקלות לא תהיה עבירה זוטא לגבי מקרה שנעשה באונס. ולכן אפילו לתוספות לא התירו לעבור בכי האי גוונא. אך ב־ש"ו שלא מדובר באונס, שייך לומר מצוה זוטא לעומת מצוה רבא. (במצוות מיוחדות כגון: פו"ר אפילו באונס יש למצוא מצוה זוטא).

סיכום ההלכה

א) למען הצלת הרבים או זיכויים, אומרים לאדם „חטא כדי שיזכה חברך".

ב) אדם שחטא שלא באונס, אין לעבור עבורו, אפילו על איסור קל.

א ג) לפי ה„מגן־אברהם" נפסק: אפילו במקרה של אונס ומצוה רבא אין אומרים לאדם לעבור אפילו עבירה קלה, אלא במקרה שיש ספק פקוח־נפש או פקוח־נפש.

ב ג) לפי הב"ח והט"ז, במקרה של אונס ומצוה רבא, אומרים לאדם „חטא כדי שיזכה חברך".